IMECS-MAGDÓ ESZTER*

A FEJÉR LAJOS ÁLTAL BORSZÉKRE TERVEZETT
SZÁLLODA ÉS GYÓGYTEREMKulcsszavak: *premodern építészet, Borszék, fürdőhely, favázás architektúra, Fejér Lajos, Málnai Béla*

A 19. század elején a polgári fürdőkultúra felvirágzásával megjelentek a fürdői életmódot kiszolgáló építmények Magyarországon, melyek a század második felében a fürdőtelepek elengedhetetlen tartozékaiá váltak. Már a század közepétől kiforrott elképzelés uralkodott a vidéki fürdőtelepek összetételét illetően, viszont a folyamatosan változó igények következtében bizonyos épülettípusok rendeltetése még tisztázatlan volt. A fürdőkultúra kiteljesedésével az építészeti feladatok is átláthatóbbá váltak, és a század végére kialakult az a három jól meghatározható épülettípus, mely a modern, polgári fürdőhelyeket jellemezte, és az elmaradott fürdőknél a gyors modernizáció eszközüvé vált: nevezetesen a fürdőház, a szálloda és az új épülettípusként jelentkező gyógyterem.

A fürdőhely legforgalmasabb épületének számító fürdőház kezdetben fából épült, és általában társas tükörmedencét és öltözőfülkéket foglalt magában. A különböző gyógykúrák elterjedésével azonban funkciója összetettebbé vált: a szokásos terek mellett megjelentek a zuhanyzók, az utóizzasztó és utópárologtató termek,¹ valamint külön fülkékben rendezték be a kádakat, illetve az iszap-, mór-, fenyő-, sós-, pezsgő- és gázfürdőket.² Kialakításában fontos szempont volt a huzatmentesség, illetve külső elemként az épülethez kapcsolódó fedett vagy zárt folyosó, mely a telep fontosabb épületeivel állt összeköttetésben.³ A kezdeti, rögtönzött fürdőzésre szánt épületeket a megnövekedett igényekkel párhuzamosan fokozatosan felváltották a kifejezetten erre a célra épült fürdőházak. A fürdőkultúra térhódításával kereteket kapott a tulajdonképpeni fürdőidény, mely időtálló építkezéseket tett létjogosulttá, és a fa mellett egyre nagyobb szerep jutott a szilárd, állandó anyagoknak is.

* IMECS-MAGDÓ Eszter (1986), doktorandusz hallgató, művészettörténész (Történelem. Civilizáció. Kultúra Doktori Iskola, Babeş-Bolyai Tudományegyetem). Kutatásterülete a dualizmus kori fürdőkultúra, valamint a historizáló és szecessziós építészet Erdélyben, ezen belül elsősorban Erdély fürdőhelyeinek építésze, külön tekintettel a székelyföldi magaslati üdülőhelyekre és a Szeben melletti Vizaknafürdőre. Fontosabb publikációi: MAGDÓ Eszter–ŐSZ Sándor Előd: *Déva református templomai*. Déva, Corvin, 2010.; *A vizaknai fürdő*. Korunk XX(2009). 8. 29–35.; *Az 1906-os Román Általános Kiállítás a magyar részvétel tükrében*. Opus Mixtum I(2012). 36–48.; *Stadtparks in der österreichischen Monarchie 1765–1918*. (recenzió). Korunk, XX(2009). 8. 112–114.

- 1 MOL K150 1869. IV. kútfő 10. tétel 55. csomó 7982. jegyzőkönyvi szám, Pete Zsigmond emlékirata a hazai fürdészet szervezésének ügyében.
- 2 KÓSA László: *Fürdőélet a Monarchiában*. Bp., Holnap Kiadó, 1999. 120.
- 3 HANKÓ Vilmos: *A fürdők helyes berendezése és az ásványvizek okszerű kezelése*. Kvár., Erdélyi Kárpát-Egyesület, 1900. 14., 20.

A modern fürdőhelyek másik jellegzetes épülete a szálloda volt, mely egyben az adott fürdőtelep látogatottságát is jelezte. A kisebb vidéki fürdőknél a pár száz főt kitevő fürdőközön-ség elszállásolására a villák és nyaralók, valamint a környékbeli parasztházak kiadó szobái szolgáltak, melyeket egyébként a korabeli szakirodalom sokkal egészségesebbnek tartott, mint a kaszárnyaszerű szállodákat.⁴ A nagyobb forgalmat lebonyolító fürdőhelyeken viszont szükségesnek mutatkozott az emeletes szállodák építése. Ezek általában a fürdőházak köz-eleiben álltak, gyakran egy árkádíves épületrészként jelentkező fedett folyosó kötötte össze őket, amely időjárástól függetlenül megkönnyítette az épületek közötti közlekedést.⁵ A ko-rabeli egészségfelfogás ellenére a szállodák nyilván nem váltak a fürdőhelyek kárára, melyet igazol a század utolsó évtizedeiben fellendülő szállodaépítési hullám is. Herkulesfürdön a 19. század végén például hat szálloda működött, köztük a Rezső-udvar, mely a századfordulón a fürdői kényelem felsőfokát nyújtó luxushotelnek számított.⁶ A hotelszobák kialakításában fontos szempont volt a tágasság, a világosság és a szellőztethetőség.⁷ Berendezésüknek a leg-szükségesebb bútordarabokra kellett volna korlátozódnia; a túlzott kényelmet és a fényűzést nem ajánlották, mivel a vendégnek minél több időt kell a szabadban töltenie.⁸ A társadalmi helyzet reprezentálásával átszőtt századfordulós fürdőkultúrában viszont a luxus mellőzése jóformán lehetetlen volt.

A 19. század elején a fürdőket gyógyászati célra használták és ennek megfelelően betegek látogatták, a század közepétől viszont látogatóik között egyre több a szórakozni és pihenni vágyó, egészséges ember.⁹ Ez a tendencia a 19. század végére odáig fejlődött, hogy a für-dőbe járás ösztársadalmi tevékenységgé vált, melyet Boleman István 1897-ben publikált cik-kében a következőképpen fogalmaz meg: „Élénk és beható megfontolás tárgya tehát annak meg-határozása, hol töltsük a nyarat? A körülmények szerint erre ki-ki másképpen felel meg... Igen so-kan vannak azonban, a kiknek a kérdés voltaképpen az, hova menjünk a nyáron fürdőbe?”¹⁰

Érdekes megfigyelni, hogy az eredetileg gyógykezelésekre alapuló fürdőhelyeken mikép-pen szerez legitimitást a szórakozás. Pete Zsigmond a század közepén kiadott emlékiratában a szórakozást a gyógykezelés fontos kiegészítőjének tekintette, annak ellenére, hogy a magyar fürdők nagy részén akkoriban még hiányzott. Véleménye szerint az unalom lelassította a gyógyulást,¹¹ a kellemes szórakozás viszont fokozta a kúrák eredményességét. Ennek tükré-ben érthetőnek tartotta azt is, hogy a tehetősebb magyar fürdőközön-ség a külföldi fürdőket részesítette előnyben, ahol jutányos áron kellemes időtöltésben részesült.¹² A szórakozás a

4 HANKÓ: *i. m.* 13.

5 Uo. 19.

6 KÓSA: *i. m.* 141.

7 BOLEMAN István: *Fürdői életrend*. Erdély VI(1897). 8–10 szám. Forrás: <http://www.erdelyigyopar.ro/1897-8-10/2257-furdoi-életrend.html> (Letöltés ideje: 2014. 07. 22.)

8 Uo. Forrás: <http://www.erdelyigyopar.ro/1897-8-10/2257-furdoi-életrend.html>

9 JOBST Ágnes: *A magyar fürdőprogram felkarolása*. LÁM (Lege Artis Medicinæ) XI(2001). 6–7 szám. 512.

10 BOLEMAN: *i. m.* Forrás: <http://www.erdelyigyopar.ro/1897-8-10/2257-furdoi-életrend.html>

11 MOL K150 1869. IV. kútfő 10. tétel 55. csomó 7982. jegyzőkönyvi szám, Pete Zsigmond emléki-rata a hazai fürdészet szervezésének ügyében.

12 MOL K150 1892. IV. kútfő 10. tétel 2164. csomó 74626. jegyzőkönyvi szám. III. ügyosztály leve-le a Belügyminisztériumhoz a Balneológiai Egyesület által javasolt országos felügyelői intézmény létesítéséről.

század közepén tehát a gyógyhatást fokozó tényezőként jelentkezett. Pár évtizeddel később viszont már nemcsak kiegészítője volt a fürdői életrendnek, hanem a nagyszámú egészséges vendégnek köszönhetően a fürdőhelyek fő vonzerejévé vált.¹³ Nem véletlen, hogy az ezen tevékenységeknek helyet adó terekre és épületekre egyre nagyobb igényt formáltak, és míg a század közepén a kúra helyszíneitől távol, a telep szélén, külön épületekben kaptak helyet, pár évtizeddel később a fürdőtelep központjában, egy egységes épületben,¹⁴ a gyógyteremben alakították ki őket. A század utolsó felében tehát megjelennek az úgynevezett gyógytermek (kursalonok), melyek a nevükkel ellentétben nem gyógykezelésekre, hanem társas érintkezésre és szórakozásra szolgáltak. Ezt jól tükrözi Palicsfürdő 1906-ban meghirdetett pályázatának építési programja, melynél a gyógyterembe egy színházi előadások befogadására is alkalmas hangversenyteremet, kávéházat, olvasószobát, férfi és női szalont és kártyaszobát kellett tervezni.¹⁵

A magyarországi és főképp erdélyi fürdők infrastrukturális elmaradottsága a cseh és osztrák fürdőkhoz képest a századfordulón komoly problémát okozott. A potenciális nyaralók külföldre utazása sértette a nemzeti önértetést, hiszen a korabeli beszámolók alapján a hazai fürdők is a külföldiekhez hasonló, előnyös természeti adottságokkal rendelkeztek. Ugyanakkor a kérdésnek volt egy gazdasági vonzata is, mely a fürdőbe járás elterjedésével különös fontossággal bírt: a nemzetgazdaságnak hátrányára vált, ha a hazai közönség nem itthon, hanem külföldön költötte el a pénzét. Tehát a századfordulón egyre égetőbb problémává vált a nagy potenciállal rendelkező, de viszonylag elmaradott hazai fürdők modernizálása, melyeknek épületei bár a fürdőzés céljainak megfeleltek, korántsem voltak elég korszerűek, kényelmesek, és gyakran az általános higiéniai követelményeknek sem feleltek meg. A fejlődő igények és a fürdők állapota közti ellentmondás feloldására az állam és a helyi hatóságok komoly erőfeszítéseket tettek, melyeknek eredményeként a 20. század elején a fürdők általános kiépülése tapasztalható. Budapesten például nagyszabású fürdőépítési programba kezdtek. Első lépésként 1905-ben Sárosfürdőt modernizálták, és egy szállodával, fürdőházzal, valamint sétacsarnokkal bővítették.¹⁶ Szintén 1905-ben hirdetik meg Rudas fürdő építési pályázatát, mely egy új szálloda és egy fürdőház tervezésére vonatkozott.¹⁷ A Szabadka közelében fekvő Palicsfürdő kiépítéséhez 1909-ben fogtak neki, és három év alatt felépítették a fürdőhely jelképévé vált víztornyot, valamint a vigadót, a női fürdőt és a zenepavilont.¹⁸ A fürdőhelyeken emelt épületegyüttesek egyik legigényesebb példája Pöstyén fürdőn valósult meg. A Hegedüs Ármin és Böhm Henrik építészek által tervezett Thermia Palace Szálló és az Irma fürdő a kor legkényesebb igényeit is kielégítették, és a példaszerűen megtervezett és kivitelezett munkák követendő sablonként szolgáltak. Erdélyben a kincstári tulajdonban levő Vízaknán építettek hasonló

13 Ezt igazolja az a kialakuló tendencia, miszerint a hazai társasági élet neves eseményei, pl. az Anna-bálok és Szent István-ünnepségek, a fürdőhelyeken kerültek megrendezésre. JOBST: *i. m.* 512.

14 MOL K150 1869. IV. kútfő 10. tétel 55. csomó 7982. jegyzőkönyvi szám, Pete Zsigmond emlékirata a hazai fürdészet szervezésének ügyében.

15 N. n.: *A Palics fürdő pályatervei. Építési program.* Magyar Pályázatok IV(1906). 5. szám. 2–3.

16 N. n.: *A budapesti Sárosfürdő pályatervei. Építési program.* Magyar Pályázatok III(1905/06). 1. szám. 1–2.

17 N. n.: *A budapesti Rudasfürdő pályatervei. Építési program.* Magyar Pályázatok III(1905/06). 2. szám. 1–3.

18 VÁRALLYAY Réka: *Komor Marcell – Jakab Dezső.* Bp., Holnap, 2006. 125–129.

együtttest (1. kép), mely egy szállodából, gyógyteremből, melegfürdőházból és az ezeket összekötő folyosóból állt.¹⁹

Az említett példák alapján elmondható, hogy a 19. század végétől a forgalmasabb fürdőhelyek nem fokozatosan épültek ki, hanem határozott döntések nyomán, nagyszabású épületegyütttesek létrehozásával. Ezek elsősorban a fürdői életmód legfontosabb épületeit foglalták magukban (a szállodát, a fürdőházat és a gyógytermet), s a telep gyors modernizációját eredményezték. A páratlan gyógyhatású vizeiről híres Borszékfürdón a 19. század végén vált tartathatatlaná a helyzet. Berendezésének elavultsága és a fejlődő igények között óriási szakadék tátongott, és egyre égetőbbé vált a telep korszerű kiépítése. A korabeli fürdőhelyeken alkalmazott mintát követve nem véletlen, hogy ennek elérését egy szállodából, fürdőházból és gyógyteremből álló épületegyüttessel kívánták megoldani.

Borszék Hargita megyében fekszik, Gyergyószentmiklóstól 40 km-re északra, a Gyergyói-, a Besztercei- és a Kelemen-havasok által határolt völgyben. A település a 19. század végéig nem volt önálló közigazgatási egység, Ditró és Szárhegy közbirtokosságához tartozott, önállóságát csak 1896-ban nyerte el.²⁰ A 19. században két részből állt, Felső-Borszékából, amely a tényleges fürdőtelepet képezte, valamint Alsó-Borszékából, ahova az üveggyár beindítása után a betelepülő családok lakóházakat építettek. A fürdőtelepen az 1800-as évek elején mindössze fogadók, pár ideiglenes fürdő és egy római katolikus templom állt.²¹

Borszék az ásványvizeinek köszönhetően már a 18. században látogatott hely volt. Látványos fejlődése azonban 1800 után indult meg, amikor Zimmethausen Antal bécsi lakos Borszékra költözött, és 28 évre bérbe vette a fürdőt: üveggyárat alapítva nekikezdett a borszéki ásványvíz gyári palackozásának. A bérleti szerződésbe foglalt kötelezettségeinek eleget téve utakat épített, 1807-ben a Főforrást kőköprübe foglalta, mű- és gyümölcsöskertet létesített, és a környéken található legelőket is karbantartotta.²² Az ő megbízásából készültek az első vegyelemzések, melyek igazolták a borszéki ásványvíz páratlan gyógyhatását, és megalapozták Borszékfürdő népszerűségét és gyógyfürdő jellegét.

A borszéki ásványvíz hírnevének köszönhetően egyre nagyobb közönség kereste fel a fürdőt, és az ásványvíz forgalmazása is nagy lendületet vett. Elsőként az erdélyi elit tagjai építettek villákat a Főkút szomszédságában, melyeknek száma a 1823-as Lallosovich-féle térkép alapján 23 lehetett.²³ Lázár László, a község földesura, a Főkúthoz vezető út mentén (Szent István út) 1823-ban megépítette a Lázárfürdőt, mely a 19. században Borszék egyik legkedveltebb fürdőjévé vált. A keleties elemekkel ellátott épületet gyakran ábrázolták képeslapokon, melyeken a vendégek is láthatók. Zimmethausen bérleti időszakát követően, 1832-től 1874-ig Borszék hatéves időközként folyamatosan bérlőt váltott. A bérlők főképp az ásvány-

19 IMECS-MAGDÓ Eszter: *A vizaknai fürdőegyütttes*. Forrás: <http://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=421> (Letöltés ideje: 2014. 07. 22.)

20 FARKAS Aladár: *Borszék története képekben*. H. n., Borszékért Alapítvány, 2004. 11.

21 CSEH Károly: *Borszék gyógyászati és nemzetgazdasági szempontból*. Bp., 1873. 66–68.

22 CSEH: i. m. 70–78.

23 FARKAS: i. m. 9.

vízüzletért bérelték a helyet, és a fürdőtelepet elhanyagolták. Kivételt képezett Mandel Dávid 1857 és 1868 közötti bérleti időszaka, akinek igazgatása alatt a telep jelentősen szépült.²⁴

1857-ben Carl Albertha mérnök vezetésével szabályozták a Főteret. Első lépésben a föld alá vezették a Fokhagymás-patakot, és a földomlás elkerülése végett a Főkút oldalába támfalat építettek. Az ivókúra egyik fontos kellékeként a Főkút mellé megépítették a 45 méter hosszú fedett sétányt, az úgynevezett Wandelbahnt.²⁵ A Lázár fürdőn kívül ekkor már működött a Szent István út északkeleti végében található Lobogófürdő, melynek közelében 1868-ban felépítették a melegfürdőt. Ezt követte 1863-ban a Szent János út mentén létrehozott Ósáros fürdő, mely nevét a gyakran zavaros fürdővizéről kapta. Vele szemben, a Hármaskút ligetben, 1871-ben emelték az Újsáros fürdő épületét. A Szent István út északi oldalán található Szent László-kertben 1869-ben pedig egy zuhanyfürdőt emeltek, mely később a Hidegvíz-gyógyintézetet nevet kapta.²⁶ Tehát Borszék fürdőházainak jelentős része az 1870-es évek elejére elkészült. De ezeket új formájukban rövid ideig élvezhette a fürdőközönség, mivel faanyaguk miatt az épületek hamar tönkrementek.

1874-től új korszak kezdődött Borszék életében, ugyanis nem adták bérbe, hanem a tulajdonosokból alakuló választmányi bizottság saját kezébe vette a telep igazgatását.²⁷ A jegyzőkönyvekből kiderül, hogy a bérelőkhöz hasonlóan a választmány is az ásványvíz forgalmazására fektette a hangsúlyt, a fürdőtelepre mostohagyermekként tekintett, mely kevés hasznot hoz, és sok költséggel jár. Mégis a kisebb-nagyobb beruházások által és a fürdőkultúra általános elterjedésével a telep fokozatosan gyógyfürdő jelleget öltött. Az 1880-as évektől a közbirtokosság már komoly erőfeszítéseket tett a fürdő fejlesztésére és széles körű népszerűsítésére. 1882-ben megjelentették Puskás Ferenc terjedelmes Borszék-monográfiáját, melyet 1890-ben és 1896-ban Szilvássy János gazdagon illusztrált turistakiadványai követtek.²⁸ Továbbá Szilvássy János fürdőorvost 1889-ben külföldi tanulmányútra küldték, hogy tapasztalatot szerezzen a hasonló fürdők működéséről, berendezéséről, igazgatásáról, építészetéről és a hidegvíz-gyógymód legújabb vívmányairól. Utazása során magaslati üdülőhelyeket keresett fel, járt többek között Poprádfürdőn, Ó- és Új-Tátrafüreden, Lucsivna fürdőn, Csorba-tón, Koritnicán, Gräfenbergben, Baden-Badenben, Kaltenleutgebenben, Reichenauban, Radegundban és Bad Gleichenbergben.²⁹

Bár a telepet folyamatosan rendezték és szépítették, a századfordulóhoz (2. kép) közeledve mégis egyre több kritika érte. A 70-es években épített fürdőházak korszerűtlenné váltak, és kialakításuk nem tette lehetővé a modern balneoterápiás módszerek bevezetését, melyekre egyre nagyobb igény mutatkozott. A szórakozási lehetőségek is viszonylag szerények voltak, egy könyvtár, egy bálház, illetve egy biliárd- és zongoraterem állt a vendégek rendelkezésére.

24 KÉKESI Ágota: *Borszék-fürdő történeti zöldfelületi rendszerének és település arculatának védelme*. Szakdolgozat, Budapesti Corvinus Egyetem, Kertművészeti Tanszék, Tájépítésmérnök szak, 2011. 18.

25 CSEH: i. m. 85–87.

26 SZILVÁSSY János: *Borszék monográfiája*. Gyergyó-Ditró, Ditró és Szárhegy Községek Könyvnyomdája, 1890. 63, 64–65., 67., 69.

27 PUSKÁS Ferenc: *Borszék története*. Budapest, Athenaeum, 1882. 123.

28 PUSKÁS: i. m.; SZILVÁSSY János: i. m.; SZILVÁSSY János: *Borszék Erdélyben, Csíkmegyében*. Budapest, Budapesti Hírlap Nyomdája, 1896.

29 Hargita Megyei Állami Levéltár (Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale) 4. fond 196. doboz 3–12. Szilvássy János levele a Fürdőbizottmánynak.

A szórakozás szempontjából Borszékfürdő sosem elégítette ki a vendégek igényeit. Már 1872-ben Cseh Károly fürdőorvos a következőképpen panaszkodott: „Mindezek daczára is borszéki társas élet nem bír azzal az élénk kedélyességgel, amit egy ily fürdön várnunk lehetne. És ennek, nézetem szerint, egyik fő oka abban rejlik, hogy Borszéken hiányoznak azon központok, hol a fürdővendégek közti érintkezések lehetségesek volnának. A férfiakra nézve még ott van az ezt pótló teke-, illetőleg olvasóterem; hanem a nőkre nézve már semmi ilyenemű hely nincs”.³⁰ A helyzet javítására több alkalommal felvetődött a gyógyterem megépítésének az ötlete. 1878-ban Margitay Gábor még terveket is készített egy fából készült épületre, abban a reményben, hogy azon év májusában elkezdhetik a kivitelezését. Az engedélyek beszerzése viszont nem várt bonyodalmakba ütközött, ezért csak 1880-ban foghattak volna neki. Ekkor a kivitelező, Giacomuzzi Vigilio a felhasználni tervezett faanyag célszerűségét vonta kétségbe, ami ugyan-csak tíz-tizenkét éves élettartamú, ideiglenes építményt eredményezett volna. A problematikus kérdések megválaszolására a közbirtokosság végül Zsigmond Vilmos budapesti mérnök-höz fordult, és felkérte, hogy véleményezze a Borszékfürdőn tervezett építkezést.³¹

Zsigmond Vilmos 1881-ben utazott Borszékre, és pár napos ott-tartózkodás után, terjedelmes levélben fejtette ki álláspontját a felmerült építkezés hasznosságáról. Első lépésként egy általános építési terv elkészítését javasolta, mely rendkívüli költsége miatt fokozatosan, húsz-huszonöt évre beütemezve kerülne kivitelezésre. A gyógyterem megépítését nem látta sürgősnek, mivel a fürdő akkori látogatottságához elegendőnek tartotta a meglévő közösségi tereket. Viszont ennek fontosságát nem vonta kétségbe, ezért a gyógytermet és egy új szállodát az általános teleprendezi tervbe tanácsolta belefoglalni.³² Így az 1878-ban tervezett gyógyterem megépítése Zsigmond Vilmos tanácsára végül bizonytalan időre elhalasztódott.

A századfordulón a modern közösségi terek hiánya még határozottabban jelentkezett, és egyre több kritikus vélemény látott napvilágot az elavult berendezést illetően. A társasági helyszínek nagyrészt változatlanok maradtak: az esti multságokra a bálházat használták, a napközbeni szórakozásra a könyvtár, a zongoraterem és a játékszoba szolgált. A hiányt részben enyhítette az 1889–1890 között, a Szent István út mentén felépített Remény vendéglő,³³ de ez sem elégítette ki maradéktalanul a szórakozás köré szerveződő fürdőkultúra igényeit. A létező terek ezenfelül már idejémtúltakká váltak, hiszen fűtetlenek voltak, a benedvesedett falak kellemetlen levegőt árasztottak, és a könyvtárban általános rendetlenség uralkodott.³⁴ Sürgősnek mutatkozott tehát egy új gyógyterem, a '70-es években épült fürdők helyett egy korszerű fürdőház, és a megnövekedett vendégforgalom elszállásolására egy új szálloda építése. A közbirtokosság a századfordulón komoly anyagi nehézségekkel küzdött, ezért az igényelt épületeket nem lett volna képes kivitelezni. Egy 1908-ból fennmaradt adómentességi kérelmében 700 000 koronányi hátralékot említettek, melyet az évek során különböző kölcsönből felhalmozott, és melynek kamata az éves bevételt teljesen felemésztette.³⁵ Erre a hely-

30 CSEH: i. m. 101.

31 PUSKÁS: i. m. 148–151.

32 PUSKÁS: i. m. 165–167.

33 FARKAS Aladár–PETHŐ Csongor: *Borszék régi képeslapokon*. Csíkszereda, Státus, 2011. 23.

34 OSVÁTH Lajos: *Levél*. Csíkvármegye VII(1911) 91. szám. 2.

35 Hargita Megyei Állami Levéltár (Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale) 4. fond 326. doboz 65. A közbirtokossági elnökség alispánhoz címzett levele.

zetre a bérlővel való egyezkedés jelentett volna megoldást, vagyis ha a bérlő hajlandó saját költségén az épületeket felépíttetni, viszont ez a szokásos, hatéves bérleti keretek között elképzelhetetlennek tűnt. Az 1900-as évek elején váratlan fordulat állt be az ügygel kapcsolatosan. Sándor János székely kormánybiztos a közbirtokosságnak Fekete Mór vállalkozót ajánlotta, aki egy hosszabb időre szóló bérlet fejében hajlandó lett volna a nagyszabású építkezést kivitelezni.³⁶

1903. november 14-én tehát Fekete Mór, majd 1906-ban az általa alapított Borszék Fürdő Vállalat Részvénytársaság ötven évre bérbe vette a fürdőt és az ásványvízüzletet.³⁷ A bérleti szerződés ötödik pontja értelmében a bérlő köteles volt az első tíz évben 500 000 korona értékben egy gyógytermet és egy vendéglőt építtetni, mely a bérleti idő lejárta után a közbirtokosság tulajdonába került volna.³⁸ Továbbá köteles volt az átadott épületeket, sétányokat és az utakat karbantartani, javítani, csatornákat s vízvezetéseket létesíteni, illetve egyes forrásokat újból foglalni.³⁹ A bérbeadást követően a kezdeti lelkesedés csakhamar alábbhagyott, amint Fekete Mór – aki egyidőben Marienbad bérlője is volt – halogatni kezdte vállalásainak teljesítését.⁴⁰ A közbirtokosság látva a fürdőhely hanyatlását, 1906-ban panaszlevelet nyújtott be a Csíkszeredai Királyi Törvényszékhez, melyben sérelmezte, hogy a fürdővállalat a szerződési feltételeket nem tartja be, és a bérleti idő harmadik évében sem mutat hajlandóságot az építkezés elkezdésére.⁴¹ De nemcsak a közbirtokosság panaszkodott a fürdővállalatra, hanem a villatulajdonosok is, akik kifogásolták a gyenge közvilágítást és a sétányok gondozatlanságát, melyek végeredményben kihatottak a fürdő forgalmára, és a szállásadóknak jelentős kárt okoztak. Bár sok panasz érkezett a fürdővállalatra, az az állítás, miszerint nem tett semmit az építkezések érdekében, mégsem felelt meg a valóságnak. Egy fennmaradt levélből ugyanis kiderül, hogy 1906 elején meghirdette Borszékfürdő építési pályázatát, melyről egyébként a közbirtokosságot is értesítette.⁴²

Az 1906. január 24-én megjelenő felhívás viszonylag tág értelmezési lehetőséget hagyott. A címében „*Borszékfürdő általános elrendezési terve*” szerepelt. A szövegben nem neveztek meg konkrét, tervezendő épületet, mindössze annyit, hogy több épületből álló központot szeretnének létesíteni, melynek elemei fokozatosan kerülnének kivitelezésre. A pályázatot a Magyar Építőművészek Szövetségének, valamint a Magyar Mérnök és Építész Egyletnek egy-egy tagja, a Fürdő Vállalat egyik igazgatója, a fürdőorvos és az igazgatóság által felkért építész bírálta el. A felhívásban érzékelhető óvatos körülírás valószínűleg azzal magyarázható, hogy a

36 N. n.: *Borszék ügye közg. biz. előtt*. Csíkvármegye IX(1913) 139. szám. 1.

37 FARKAS-PETHŐ: i. m. 32.

38 A szerződéskötés alkalmával a bérlő 100 000 koronás óvadékot tett le a közbirtokossághoz, melyet visszakapott, midőn a beruházás fele, azaz 250 000 koronányi hasznos befektetés megtörtént. SZINI János: *Borszékfürdő hasznóbérletének ismertetése*. Brassó, Brassói Lapok könyvnyomdája, 1922. 7.

39 Hargita Megyei Állami Levéltár (Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale) 4. fond 317. doboz 4–5. A Csíkszeredai Királyi Törvényszékhez címzett közbirtokossági panaszlevél.

40 FARKAS-PETHŐ: i. m. 31.

41 Hargita Megyei Állami Levéltár (Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale) 4. fond 317. doboz 4–5. A Csíkszeredai Királyi Törvényszékhez címzett közbirtokossági panaszlevél.

42 Hargita Megyei Állami Levéltár (Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale) 4. fond 321. doboz 3. A fürdővállalat levele a választmányi elnökséghez a Borszék általános építési tervezetéről vonatkozólag.

Borszéki Fürdő Vállalat Rt. csak 1906 januárjában alakult. Fekete Mór és társai kivételével a többi igazgatósági tag még nem látott bele a vállalat működésébe, és úgy tűnik, hogy csakis a közbirtokosság nyomására hirdették meg a pályázatot.⁴³

A pályázat további alakulásáról sajnos a források szűkszavúan tájékoztatnak. A következő említésre méltó mozzanat 1907 elejéről való, amikor a vállalat kifizette a pályázati díjakat.⁴⁴ A tervek szerzője Málnai Béla⁴⁵ budapesti építész volt, aki a fürdővállalat megbízásából 1907 októberében Borszékra utazott, hogy megtartsa az építkezések előtti terepszemlét. Az együttest a kerekszéki téglavető helyére képzelte el,⁴⁶ melyet első rangú építőhelynek talált.⁴⁷ A telep elrendezése s terjeszkedése is ebbe az irányba mutatott, melyet tovább nyomatékosított a fürdő legkedveltebb találkozási helyének, a Kossuth-kútnak a jelenléte.⁴⁸ A tervek egy gyógyterem és egy szálloda építéséről szóltak, melyeket szilárd anyagból terveztek, helyenként favázis szerkezettel, a két épület közötti összeköttetést pedig egy fedett folyosó tette volna lehetővé. Málnai elképzelése kedvező fogadtatásban részesült. Több szakvélemény is minden tekintetben igényes munkaként értékelte, mely jelentősen hozzájárult volna a telep színvonalának a növeléséhez.⁴⁹ Sajnos az együttes végül nem valósult meg. A tárgyalások során adódó vitás helyzetek, mint amilyen az együttes helyének meghatározása volt, az ügy haladását gátolták, és folyamatosan elnapolták az építkezést.⁵⁰ A tervek megghiúsulásának konkrét okáról a források nem tesznek említést, egyedül a közbirtokosságnak az ügyszó való viszonyulásáról kapunk részletesebb tájékoztatást. A közbirtokosságnak a bérlő iránti bizalmatlansága gyakran vezetett feszültséghez és vitához, s ezeket egyik fél sem tudta higgadtan kezelni, többször kérték a vármegyei hatóság közbelépését is. A legutolsó ilyen alkalommal, 1908-ban, Kovács Lajos eljáró bíró tartott helyszíni szemlét, és a vállalattal egyeztetve beütemezte az építkezést, és kijelölte a teendőket.⁵¹ Annak ellenére, hogy az építkezés megkezdé-

43 Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban BFL), VII/2.e., Cg. 1048/1408. 30560. A Borszéki Fürdővállalat Rt. alapszabályzata.

44 Hargita Megyei Állami Levéltár (Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale) 4. fond 321. doboz 5. A fürdővállalat levele a választmányi elnökséghez a Borszék általános építési tervezetere vonatkozólag.

45 „*Tanulmányait a budapesti műegyetemen végezte. Első munkája a Győri kereskedelmi kamara Palotája volt, későbbi építkezései között kiválik a Magyar-Cseh Iparbank székháza. Egyes pályadíjat nyert tervpályázatokon. 1908-ban kastélytervvel a mérnök Magyar és Építész Egylet ezüstérmét, 1909. egy könyvtártervvel az aranyérmét kapta. 1908-11 között A Ház Művészeti folyóirat szerkesztője volt.*” Málnai Béla – szócikk. *Zsidó lexikon*. Forrás: <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/szocikk/13147.htm> (Letöltés ideje: 2014. 07. 22.)

46 A telep délkeleti oldalán, a Petőfi- és a Kossuth-kút irányában található.

47 Hargita Megyei Állami Levéltár (Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale) 4. fond 321. doboz 14. Málnai Béla műszaki véleménye a tervezett épületek tárgyában.

48 Hargita Megyei Állami Levéltár (Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale) 4. fond 324. doboz. 3–8. A villatulajdonosok panasza a fürdővállalatra.

49 Hargita Megyei Állami Levéltár (Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale) 4. fond 321. doboz. 10. Magyar Mérnök és Építész Egylet véleménye a megküldött rajzokkal és költségvetéssel kapcsolatosan.

50 BFL, VII/2.e., Cg. 1048/1408. szám. 43649. Közgyűlési jegyzőkönyv.

51 Hargita Megyei Állami Levéltár (Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale) 4. fond 327. doboz. 3. Jegyzőkönyv.

sét 1910 tavaszára tűzte ki, a vállalat még az év őszén sem mutatott hajlandóságot a munka elkezdésére.

A vállalat működésébe csak a budapesti cégbírósághoz leadott szükségjavú jegyzőkönyvek és a fürdőigazgató személyes levelei engednek betekintést. Ezekből kiderül, hogy az 1906-ban alakult részvénytársaság nem kezdte sikeresen a bérletet. 1907-ben az ásványvíz ismertté tétele jelentős összegeket emésztett fel,⁵² 1908-ban a szélsőséges időjárás gátolta az ásványvíz-terjesztést, és a fürdő vendégforgalmát.⁵³ A következő évet a közbirtokosság és a vállalat közötti tartós feszültség jellemezte, mely az év végére komoly vitává erősödött. A kudarcok és sikertelenségek láttán a részvényesek valószínűleg bizonytalanul álltak a befektetés mellé. Bár a tervek elkészültek, az építész több alkalommal tartott helyszíni szemlét, és a szükséges építőanyagokat is beszerezték, mégis folyamatosan elnapolták a kivitelezés megkezdését, mely odáig fajult, hogy a közbirtokosság lemondott a tervek megvalósításáról.⁵⁴

Megelégedve a fürdővállalat hanyagságát a közbirtokosság az 1910. november 18-i közgyűlésen hivatalosította működését, és jogi személyként megalakult.⁵⁵ Szándékolt célja a fürdővállalat beperelése volt, ami viszont Fekete Mór váratlan távozása miatt végül nem következett be.⁵⁶ Fekete távozásával, 1911 tavaszán a fürdővállalatot és bérleti szerződést is egy országos jelentőségű társaság, a Magyar Ásványvíz Kiviteli és Forgalmi Rt. vette át.⁵⁷ Fontos megemlíteni a bérleti szerződés azon pontját, mely megengedte a haszonbérlőnek, hogy a saját neve alatt az egész fürdőtelepet átengedje egy másik részvénytársaságnak. A gyakran sérelmezett szerződés legkönnyebben kijátszható pontja talán éppen ez lehetett, melyet Szini János közbirtokossági elnök 1921-es emlékiratában is megemlít; ez teremtett ugyanis precedenst arra, hogy a bérleti időszak első tíz évének lejártához közeledve, bár a részvénytársaság ugyanaz maradt, a részvényesei viszont folyamatosan változtak. Ez egy adott pillanatban odáig fajult, hogy már a közbirtokosság számára is követhetlenné vált a felelősségre vonható testületi tagok kiléte.⁵⁸

Az új bérlőnek mondható Magyar Ásványvíz Kiviteli és Forgalmi Rt. vezérigazgatója, Krausz Pál a fürdő fejlesztésére és modernizálására nagyszabású tervet dolgozott ki, melynek értelmében 5–600 000 korona értékben modern igények szerinti fejlesztéseket vittek volna végbe.⁵⁹ A tervek elkészítésével Fejér Lajos budapesti építészt bízta meg, aki 1911 őszén utazott Borszékra, hogy a kivitelezési tervek elkészítéséhez szükséges terepszemlét megtart-

52 BFL, VII/2.e., Cg. 1048/1408. szám. 37166. Fekete Mór közgyűlésnek címzett levele.

53 BFL, VII/2.e., Cg. 1048/1408. szám. 40466. Az igazgatóság közgyűlésnek címzett levele.

54 Hargita Megyei Állami Levéltár (Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale) 4. fond 327 doboz. 5–6. Jegyzőkönyv.

55 A közbirtokosság ügyeit az elnökség intézte, melynek munkáját a két falu közbirtokosságából megválasztott ellenőrző bizottság felügyelte. A döntéshozói testület az igazgatóság volt, mely a másik két szervhez képest jelentősen több birtokost számlált soraiban. N. n.: *A Borszéki Közbirtokosság megalakulása. Egy lépéssel előre*. Csíkvármegye VI(1910) 128. szám. 3.

56 BFL, VII/2.e., Cg. 1048/1408. szám. 22920. Jegyzőkönyv.

57 N. n.: *Borszék-fürdő válaszuton*. Csíkvármegye VII(1911) 16. szám. 2.

58 SZINI: i. m. 19.

59 N. n.: *Borszék-fürdő jövője*. Csíkvármegye VII(1911) 20. szám. 3.

sa.⁶⁰ A közbirtokosság és a fürdővállalat közti levelezésekből kitűnik, hogy 1912 tavaszán szándékoztak a gyógyterem és a szálloda – melynek alagsorában fürdőházat és kezelőközpontot alakítottak volna ki –, a zenepavilon, illetve az épületeket összekötő fedett folyosó építéséhez fogni. Úgy tűnt, hogy hosszú idő után megvalósulhat a régóta vágyott együttes, ám az építkezés elkezdését ismét megakadályozták a részvénytársaság állapotában bekövetkezett drasztikus változások. 1911 végére nyilvánvalóvá vált, hogy az új bérló, a Magyar Ásványvíz Kiviteli és Forgalmi Rt. a csőd szélén áll, és 1912 elején a fürdő újból visszakerült a Borszéki Fürdő Vállalat Rt. tulajdonába.⁶¹ A lapok Fekete Mór szellemének feléledését látták a tulajdonosváltásban, és a régóta szorgalmazott per elindítását sürgették.⁶² A Borszéki Fürdő Vállalat vezérigazgatója ebben az időben Czákó Emil volt, a Budapest Bank igazgatója, aki személyesen látogatott el Ditróba 1912 márciusában, hogy meggyőzze a közbirtokosságot terveik komolyságáról. Ezen a gyűlésen nyolchetes határidőt kért az építkezés elkezdésére, melynek letelte után a közbirtokosság automatikusan elindíhatta a pert.⁶³ A határidő leteltével annyiban változott a helyzet, hogy az olvasóterembe kifüggesztették az épületegyüttes Fejér Lajos által készített tervrajzait.⁶⁴

A határidő lejárta után azonban a munkálatok valóban elkezdődtek. 1912 őszén hozzáláttak az épületek alapjainak kiásásához, a Csíki Magánjavak székháza előtti telken. 1913 elején a közbirtokosság arról értesült, hogy a fürdővállalat módosította a terveket, és az eredeti elképzeléssel ellentétben a szálloda földszinti szakasza nem szilárd anyagból (tégglából) épülne, hanem az első emelethez hasonlóan favázás szerkezettel. Ezt a megoldást – a fürdővállalat magyarázata alapján – az a tényező kényszerítette ki, hogy a hatalmas szálloda egyik oldalát kénytelenek voltak lápos talajra építeni, amely a kemény anyagból való építkezés óriási súlyát nem bírta el. Továbbá hozzáfűzték, hogy Fejér Lajos a tervek és a hasonló külföldi fürdők tanulmányozása után arra a meggyőződésre jutott, hogy az átalakítás nemcsak műszaki, hanem üzletpolitikai szempontból is a legnagyobb mértékben előnyös,⁶⁵ hiszen a faváz alkalmazásá-

60 Hargita Megyei Állami Levéltár (Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale) 4. fond 333. doboz. 25. Az építész leutazásáról értesíti a vállalat a közbirtokosság elnökségét.

61 VÁKÁR P. Arthur: *Küzdelem Borszékfürdőért*. Csíkvármegye VIII(1912). 23. szám. 2.

62 A helyi írott sajtó fokozott figyelemmel kísérte a borszéki ügy alakulását. A gyergyószentmiklósi illetőségű Csíkvármegyében és a Székelységben rendszeresen leközölték a nyaralóvendégek leveleit, tudósítottak a fürdői életéről, illetve elfoglalt írásokban ecsetelték Borszék természeti adottságát, mely a bérló kapzsisága és érdektelensége miatt pusztulásra van ítélve. Borszékfürdő megkülönböztetett helyzete, mediatizáltsága a vármegyében található többi fürdővel szemben azzal magyarázható, hogy mindkét lapnak főszerkesztője, bár külön politikai párthoz tartoztak, de szárhegyi és ditrói közbirtokosként Borszékfürdő közvetlen tulajdonosai voltak. A tulajdonviszony nem volt közismert, így a köztudósítás álcája mögött mindkét újság a borszéki közbirtokosság álláspontját és céljait képviselte a nyilvánosság előtt. A sajtó által gerjesztett hangulat minden bizonnyal befolyásolta az építkezés menetét, és a közvéleményt a bérló ellen fordította. VÁKÁR P. Arthur: *Küzdelem Borszékfürdőért*. Csíkvármegye VIII(1912). 23. szám. 2.

63 N. n.: *A borszéki közbirtokosság nagygyűlése*. Csíkvármegye VIII(1912). 32. szám. 2.

64 N. n.: *Építkezések Borszékfürdőn*. Székelység VIII(1912). 33. szám. 3.

65 Hargita Megyei Állami Levéltár (Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale) 4. fond 344. doboz 6–7. A fürdővállalat levele Szini János közbirtokossági elnöknek, illetve Hargita Megyei Állami Levéltár 4. fond 344. doboz 45–46. Fejér Lajos levele a gyergyótölgyesi járás főszolgabírójának.

val az épület a magaslati üdülőhelyekre jellemző sajátos arculatot ölténé magára.⁶⁶ A kevésbé tartós faanyag és a lápos talaj kiszámíthatatlansága azonban az épületeket rövid életűvé tette, mely legkisebb mértékben sem egyezett a közbirtokosság elképzelésével, aki a bérleti időszak lejártával jó állapotban levő épületeket szeretett volna átvenni. Ezért a kivitelezés minőségének ellenőrzésére felkérte Maetz Ervin marosvásárhelyi mérnököt, aki 1913 májusában elküldte jelentését, melyben a két épülő ingatlan hiányosságaira hívta fel a figyelmet. Többek között a lápos talajra való építkezést kifogásolta, illetve az erre való alapozást, ami műszakilag annyira bizonytalan megoldásnak tűnt, hogy maga a kivitelező vállalkozó, Lobenschutz József sem vállalta érte a felelősséget, és emiatt a bérlő házilag oldotta meg. Az épületeket ugyanakkor nem alagsövezték, mely a falak idő előtti benedvesedéséhez és gombásodásához vezetett. Ez különösen a szálloda épületénél jelentett problémát, melynek alagsorában rendezték volna be a melegfürdőt és a kezelőközpontot.⁶⁷

Maetz Ervin jelentése komoly aggályokat vetett fel a közbirtokosság körében, ezért a jelentést továbbították a fürdővállalatnak, hogy figyelmeztessék a veszélyekről. A fürdővállalat már előzőleg megkapta a módosításokra az engedélyt, így figyelmen kívül hagyta a többszöri felszólítást és a jelentést is.⁶⁸ Az építkezési visszaélések miatt a közbirtokosság a vármegyéhez fordult, és fellebbezett a módosított tervek ellen.⁶⁹ A sajtónak köszönhetően a helyi érdekelttségű ügy addigra nyilvános vitává kerekedett, melyen már nemcsak a borszéki építkezés múltott, hanem a vármegye igazságszolgáltatásának a hírneve és hitele is.⁷⁰ Ezért a főispán a vármegyében érvényben levő építkezési szabályzatra hivatkozva – mely az emeletes épületek estében csak az utolsó szinten engedélyezte a favázas falazat alkalmazását – 1913 nyarán leállította az építkezést, és kötelezte a bérlőt a szabálytalanul kivitelezett rész lebontására.⁷¹ Ez a határozat súlyos anyagi érdekeket érintett, hiszen a már majdnem tető alatt levő szállodának a lebontása alapján ingathatta volna meg a borszéki befektetést. A fürdővállalat, felismerve a helyzet kritikusságát, rövid időn belül elküldte fellebbezését, melyben rávilágított a határozat felületességére. Utalt a vármegyékben érvényben levő szabályrendeletek elavultságára, melyek az építőipar gyors fejlődése következtében időszerűtlenné váltak, illetve Tusnádfürdő favázas szerkezetű, kétszintes gyógytermére, mely szintén a megyei építési szabályrendelet hatálya alatt épült.⁷² A szállodát végül nem bontatták vissza, hanem különféle javításokkal és az alagsövezés elkészítésével igyekeztek az elvárásoknak eleget tenni. De a tízéves, terhes bérleti időszak tükrében mindez a közbirtokosság számára kevésnek bizonyult, és nem hajlott a kiegyezésre, vagyis a szabálytalan épületrész lebontását követelte. Az I. világháború kirob-

66 Hargita Megyei Állami Levéltár (Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale) 4. fond 344. doboz 6–7. A fürdővállalat leve Szini János közbirtokossági elnöknek.

67 Hargita Megyei Állami Levéltár (Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale) 4. fond 344. doboz 21–22. Maetz Ervin levele az elnökséghez.

68 Hargita Megyei Állami Levéltár (Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale) 4. fond 344. doboz 6–7. A fürdővállalat levele Szini János közbirtokossági elnöknek.

69 N. n.: *Hírek Borszékfürdőről*. Csíkvármegye IX(1913). 95. szám. 1.

70 GAÁL Endre: *Borszéki építkezések engedély nélkül*. Székelység IX(1913). 33. szám. 2–3.

71 GAÁL Endre: *Borszéki építések lebontás*. Székelység IX(1913) 34. szám. 1–2.

72 Hargita Megyei Állami Levéltár (Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale) 4. fond 344. doboz 45. Fejér Lajos levele a tölgyesi járásbíróshoz.

banásával az építkezés teljesen leállt.⁷³ A számos igazgatóváltáson átesett Borszéki Fürdő Vállalat Részvénytársaság – melynek tagjai között 1913 nyarán Bernárdy Györgyöt és Teleki Lászlót is megtaláljuk – 1918-ban végkép felbomlott, és az ötven évre szóló haszonbérletet 1921. május 18-án a közbirtokosság semmisnek nyilvánította.⁷⁴ Az épületek utóéletéről csak néhány bizonytalan adat áll rendelkezésünkre: a kevesebb hiányossággal rendelkező gyógytermet valószínűleg használták, a szálloda azonban „életveszélyes állapota” miatt üresen állhatott. Az 1937-ben készült fürdőleírásnál már az épületeket sem említik, ezért valószínűleg közvetlenül előtte mindkettőt lebonthatták.⁷⁵ Mikor 1914-ben félbehagyták az építésüket, az épületek már szinte teljesen készen voltak, egy korabeli képeslap alapján egyedül a szálloda mutatott apróbb hiányosságokat.

Sajnos a botrányos építkezés iratai elkallódtak, ezért az együttes rekonstruálásához a fennállásának szűk huszonöt évében készült viszonylag kevés képeslapra, az egykori borszéki fürdőorvos, Vámosy Zoltán által 1913-ban közzölt látványtervre,⁷⁶ illetve a szálloda homlokzati tervrajzára támaszkodhatunk.⁷⁷

A Fejér Lajos által tervezett épületegyüttes egy szállodából – melynek alagsorában keze-lőközpont volt kialakítva –, egy gyógyteremből, az ezeket összekötő fedett sétányból és egy zenepavilonból állt. Az együttes (3. kép) egy téglalap alaprajzú telekre épült oly módon, hogy a szálloda és a gyógyterem egymással szemben, a telek északkeleti és délnyugati végében helyezkedett el, a zenepavilon a tér közepén, a fedett sétány pedig a telek délkeleti oldala mentén.

A szálloda (4. kép) „H” alaprajzának szimmetriáját a bal oldali szárny enyhén kiülő rizalitja bontotta meg. A hagyományos tömegű épületet változatos tetőzet fedte, mely a középső traktusnál manzárdtetővé, az oldalsó szárnyaknál pedig összetett, csonka kontytetővé idomult. A különböző tetőformáknak köszönhetően az emeleti beosztás izgalmas megoldást mutatott, hiszen annak ellenére, hogy az oldalszárnyak magasabbak voltak, az utolsó emelet mindenütt egy szintben volt. A főhomlokzat tengelyelosztása arányosan történt, három-három tengely tagolta az oldalsó szárnyakat, a középsőt pedig tizenöt. Ezeknek középtengelyeiben egy-egy bejáratot, és változatos beosztású ablakokat nyitottak. Az alsó szint felületén faragott kőfalazatot, a felső szinteken pedig vakolatlanul hagyott gerendaszerkezetet alkalmaztak, melyek a magaslati üdülőhelyek építészetére jellemző sajátos karakterrel gazdagította az épület megjelenését.

A gyógyterem (5. kép) tömegalakítása a szálloda hagyományosabb megfogalmazásához képest mozgalmasabb képet mutatott. Változatos tetőzetét a manzárdablakok fölötti kisméretű, csonka kontytetők tagolták, a bejárat mögött pedig egy nagyméretű, kettős sátor tető emelkedett. Utóbbinak formája visszaköszönt a tér közepén álló, négyzetes alaprajzú zenepa-

73 SZINI: i. m. 30.

74 SZINI: i. m. 55., 74.

75 DITRÓI-CSIBY Andor: *Borszék-Borsec gyógyfürdő és klimatikus gyógyhely monográfiája*. Brassó, 1937.

76 VÁMOSSY Zoltán: *A Magyar Szent Korona Országának Balneológiai Egyesületébe tartozó fürdők és források képes ismertetése*. Bp., Országos Balneológiai Egyesület, 1913. 18.

77 Hargita Megyei Állami Levéltár (Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale) 4. fond 340. doboz 1. Fejér Lajos szállodaterve.

vilonnál, mely mellvédes faoszlopokon nyugodott. A gyógyterem homlokzatait a szállodához hasonlóan a vízszintesen és függőlegesen behelyezett gerendák tagolták, az alsó szinten pedig faragott kőfalazás volt.

A gerendaoszlopokra nehezedő fedett folyosó a szálloda keleti szárnyából indulva, a telek hosszoldala mentén haladt, és csatlakozott a gyógyteremhez. Középen egy meredek konty-tővel fedett pihenő szakította meg.

Az épületek architektúrájának értékelését megnehezíti Fejér Lajos feldolgozatlan munkássága. Életpályájáról viszonylag keveset tudunk. Máramarosszigeten született 1877-ben, a budapesti műegyetemen szerzett építészmérnöki diplomát. Az egyetemet befejezve Möller István irodájában dolgozott, majd önállósult, és megalapította a Fejér és Dános vállalkozói, illetve a Fejér és Ritter tervezői céget. Kezdetekben ő szerkesztette a Magyar Pályázatok c. folyóiratot, illetve számos könyv kiadásában részt vett.⁷⁸ Fejér Lajos tervezői munkássága eltörpül vállalkozói megbízásai mellett. Az első világháború végéig Budapesten főképp bérházakat tervezett. A borszéki együttes előtt pedig a munkácsi fürdőhöz,⁷⁹ illetve 1906-ban Ritter Ignáccal közösen Koritnicafürdő modernizációjához készített terveket. Ez utóbbi munkája nemcsak teleprendezésre vonatkozott, hanem a borszékihez hasonlóan, egy szálloda- és pavilonegyüttest is magában foglalt.⁸⁰ Bár több információ nem áll rendelkezésre Fejér Lajos koritnicai vonatkozásairól, mégis fontos párhuzamba állítani a fürdő területén levő töltőházat a borszéki építkezésekkel, ugyanis meglepő hasonlóságok mutatkoznak. Az egyszintes épület meghatározó eleme (6. kép) a borszéki gyógyteremnél (5. kép) is alkalmazott kettős sátoertető, mely az épület hangsúlyos részeit: a sarkokat és a homlokzatból kiugratott részeket koronázza. A kettős sátoertetők között manzárdtető húzódik szintén a borszékihez hasonló artikulált tetőzetű manzárdablakkal. A töltőház mögött lévő épületben is felfedezhetünk hasonlóságokat, mint például a függőleges és vízszintesen tagoló favázis szerkezetet és a csonkakontytetőt, viszont mindezek nem állnak össze olyan egyértelmű rendszerre, melyből kiolvasható egy következetes, tervezői szemlélet. Másképp Fejér Lajos a kettős sátoertetőt nemcsak a gyógyteremnél alkalmazta, hanem a borszéki zenepavilonnál is, mely alátámasztja azon feltevést, hogy a tervező által kedvelt megoldásról lehet szó.

A borszéki épületek architektúrájával kapcsolatban továbbá fontos megemlíteni egy látószög mellékes tényezőt, mégpedig a névválasztást, mely érdekes módon csak a szállodánál érhető tetten. Az épület az akkoriban népszerű Palace Hotel nevet viselte: az 1909–1912 között épült póstyéni szállodát is Termia Palace-nak nevezték, az 1905-ös tátralomnici hotel (7. kép) szintén a Palace nevet viselte. Abbáziafürdőn is létezett egy Palace Hotel, illetve érdemes még megemlíteni a budapesti, Komor Marcell és Jakab Dezső tervei alapján 1910-ben épült Palace Hotel épületét. Az említett épületeken felfedezhetünk közös megoldásokat, melyek a borszékinél is visszaköszönnek, sőt, architektúrájának sajátosságát alkotják. Ezek közül az egyik az alsó szinten használt kőfalazat, mely a tátralomnici, a borszéki és póstyéni szálló esetében a lábazati szintet borítja. Egy másik hasonlóság az összetett tetőforma, a tengelyek fő-

78 Fejér Lajos – szócikk. *Zsidó lexikon*. Forrás: <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/szocikk/11389.htm> (Letöltés ideje: 2014. 07. 22.)

79 <http://www.mke.hu/lyka/05/279-280-kronika.htm> (Letöltés ideje: 2014. 07. 24.)

80 N. n.: *Koritnicai fürdő kiépítése*. Vállalkozók Lapja. XXVII(1906). 40. szám. 7.

lött emelkedő, külön artikulált tetőrészekkel, továbbá a többszartatú ablakok, illetve a fának mint dekorációs elemnek (gerendaváz, faerkély, faoszlopok stb.) a használata. A közös forma-jegyek láttán elmondható tehát, hogy a Palace név tudatos választása nemcsak egy Európa-szerte elterjedt divatos szállodanévre utal, hanem ebben az időszakban a Palace elnevezésű szállodák építészeti típusát is előrejelzi, melyben fontos szerepet kap a név hangulatához igazodó fentebb említett sajátosságok. A Magyar Pályázatok című építészeti folyóirat alapítója és szerkesztője, Fejér Lajos⁸¹ volt annyira tájékozott, hogy az említett épületeket ismerje, követendő példának találja egy fürdőhelyi szálloda megtervezésénél, és ezt a hasonlóságot a szálloda névadásában is nyomatékosította.

A borszéki épületek architektúrájának legkarakteresebb vonása mégis a vakolatlanul hagyott faszerkezet, melyről maga Fejér Lajos tesz említést az egyik levelében. Beszámolójából kiderül, hogy a borszéki épületek megtervezésekor és főképp a faszerkezet alkalmazását illetően több fürdőhelyet is megvizsgált, mint pl. Szliácsot, Tátraszélplakot, Tusnádfürdőt, Bárfát, Alsótátrafüredet, Herkulesfürdőt, Siófokot, Iglófüredet, Tarpatakot és Lőcsefüredet.⁸² Ezeknek mindegyike rendelkezett faszerkezettel bíró, reprezentatív épülettel, mely véleménye szerint alkalmas és találó volt a nyári használatban levő fürdőhelyi épületekhez.⁸³ A századforduló fürdőépítészetében valóban rendkívül kedvelt volt a fa mint dekorációs elem (faoromzatok, fűrészdíszes faragványok stb.), illetve a vakolatlanul hagyott faszerkezet alkalmazása. De hasonlóan népszerű volt a nyaraló életmódot közvetítő villák és a különféle sportlétesítmények, lelátók, uszodák, tekepályák, lövöldék és korcsolyapályák építészetében is.⁸⁴ Mindezeknek közös vonása efemer jellegükből adódott, s a bennük folyó tevékenység újszerűségét jelölte: a szórakozás, a nyaralás, a pihenés és sportolás a polgári életmód velejárójaként megjelenő friss jelenségek voltak, melyek még nem intézményesültek, és nem rendelkeztek az építészet területén sem „időtálló” igényekkel. Az efemer jelleget jól példázzák maguk a fürdőhelyek, melyek kezdetben csakis nyáron működtek, ennek értelmében építményeik fűtetlenek voltak, és szezonális használatukból kifolyólag nem tartós anyagból, hanem fából épültek. A középítkezésekből kiszoruló faanyag fokozatosan – a szórakozást, pihenést elegyítő – fürdői életmód elfogadott stílusesszményévé vált, és esztétikailag hamar rátalált a romantikus szemlélet által felkarolt gerendaváz építészeti gyakorlatra.

A borszéki építkezéseket egy másik, 1913 őszén kicsúcsosodó – látszólag távoli – botrány is beárnyékolta. 1912 novemberében a margitszigeti fürdő fellendítésére külföldi és hazai tőkések részvételével megalakult a Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt.⁸⁵ A külföldi tőkések

81 Fejér Lajos – szócikk. *Zsidó lexikon*. Forrás: <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/szocikk/11389.htm> (Letöltés ideje: 2014. 07. 22.)

82 Hargita Megyei Állami Levéltár (Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale) 4. fond 344. doboz 45–46. Fejér Lajos levele a gyergyótölgyesi járás főszolgabírójának.

83 Hargita Megyei Állami Levéltár (Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale) 4. fond 344. doboz 6–7. A fürdővállalat leve Szini János közbirtokossági elnöknek.

84 Géczy Nóra: *Sopron faépítésze a polgárosodás korában (1850–1914)*. Doktori disszertáció, Nyugat-magyarországi Egyetem, Cziráki József Faanyagtudomány és Technológiák Doktori Iskola, 2005. 5.

85 GYALAY Mihály–SZEKERES József: *A Szent Margitsziget Gyógyfürdő Részvénytársaság története*. In: *Tanulmányok Budapest múltjából XXIV*. Szerk. KABA Melinda–NAGY Emese. Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 1991. 117.

nem pusztán karitatív szándék vezérelte, hanem nyomós okuk volt a részvételre. A fürdő modernizációs terveiben – reményeik szerint – a monte-carlói kaszinóhoz hasonló, óriási pénzeket forgató játékbank is helyet kapott volna, melynek köszönhetően a fürdő kiépítésével járó nagy összegű beruházás többszörösen megtérülhetett volna.⁸⁶ Minden más beruházást a játékbank létrejöttétől tettek függővé, ezért az engedélyek megszerzésére az akkori miniszterelnököt, Lukács Lászlót (1850–1932; miniszterelnök: 1912. április 12. – 1913. június 10.) 1 400 000 koronával vesztegették meg.⁸⁷ A margitszigeti fürdőhöz hasonlóan Pöstyénen és Borszákon is felmerült a játékbank létesítésének az ötlete, bár a nagypolitika mindezt titkolni akarta.⁸⁸ Borszákon minden bizonnyal Czákó Emil igazgatósági tag révén, aki az újságok állítása szerint többször emlegette a játékbank ötletét, és aki 1911-től 1913 nyaráig a Borszáki Fürdővállalat Rt. igazgatója volt, ugyanakkor ezzel egy időben a margitszigeti részvénytársaság igazgatóságában is tevékenyen részt vett.⁸⁹ A játékbanknak valószínűleg az épülő gyógyterem adott volna helyet, és mivel a fürdőt viszonylag jómódú villatulajdonosok látták, a célközönség is adott volt. A margitszigeti vesztegetés azonban idő előtt kiderült, s vele a játékbank engedélye is megbukott.⁹⁰ Az ügynek viszont nagy sajtóvisszhangja lett, mely hozzájárult az amúgy is akadozó és rosszhírnű borszáki építkezések további hátráltatásához.

Az eddig leírtak tükrében elmondható, hogy bár a tervezett épületegyüttes modernizációs célokat szolgált, az építkezés körülményessége, a bérlők hanyagsága, az ötven évre szóló terhes szerződés, illetve a játékbankbotrány kirobbanása a régóta vágyott épületeket a helyiek szemében mégis nemkívánatossá tették. A közbirtokosság saját nagyszabású terveinek kudarcát látta bennük, ezért érthető módon megépítésük után is idegenkedett tőlük, amit egyébként a róluk forgalomba került képeslapok viszonylag kis száma is tanúsít. Ennek értelmében érthetővé válik, hogy a más fürdőhelyeken reprezentációs célokat szolgáló gyógyterem és szálloda Borszákfürdő esetében nem játszott nagy szerepet, nem vált városképformáló elemmé. Ellenkezőleg, a telep egyik szégyenfoltja lett, melyről az utólag kiadott leírásokban csak különleges esetben tesznek említést, és melynek emléke a 20. század végére teljesen elhalványult.

THE HOTEL AND CURE-SALON AT BORSZÉK PROJECTED BY LAJOS FEJÉR

Keywords: *early modern architecture, Borsec, sparesort, wood-frame architecture, Lajos Fejér, Béla Málnai*

Borszék (Borsec), also called the *Pearl of Szeklerland*, has been already a commonly visited place in the late 18th century, due to the curative power of its mineral waters. As the habit and culture of drinking mineral water was spreading, Borszék's publicity kept on growing, till the medicinal course of

⁸⁶ GYALAY-SZEKERES: *i. m.* 119.

⁸⁷ GYALAY-SZEKERES: *i. m.* 112.

⁸⁸ 511. országos ülés 1914. február 18-án. In: *Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház. – Napló XXII.* Bp., 1914. 195.

⁸⁹ N. n.: *Kártyajátékban Borszékfürdőn.* Csíkvármegye IX(2013) 115. szám 2. és GYALAY-SZEKERES, 1991. 112.

⁹⁰ GYALAY-SZEKERES: *i. m.* 121.

drinking was completed by spa courses. In the 1870's the settlement had a firm character of a spa resort. At the beginning of the 20th century the needs have been developing a space, and consequently the resort's apparatus was not enough; it needed large scaled investments. The most immediate and important expansions seemed to be a cure-salon and a hotel, which have been already required by visitors in the 1880's. As the owners of the spa resort – the landowners of villages Ditrău and Lăzarea – were in great indebtedness, they managed to sign a 50-year-long lease with a freshly developed Public Company. The contract's main condition was the construction of the above-mentioned buildings. The huge investments between 1911–14, based on the plans of architect's Lajos Fejér, due to several different problems mainly between the owners and the lessees, unfortunately did not succeed.

HOTELUL ȘI SALONUL DE CURĂ DIN STAȚIUNEA BORSEC PROIECTAT DE LAJOS FEJÉR

Cuvinte-cheie: *arhitectură premodernistă, Borsec, stațiune balneară, arhitectură cu cadre de lemn, Lajos Fejér, Béla Málnai*

Datorită izvoarelor de apă minerală cu efect curativ, stațiunea Borsec, denumită și *Perla Ținutului Secuiesc*, a fost un loc bine cunoscut deja la sfârșitul secolului XVIII. Odată cu răspândirea în masă a consumului de apă minerală, numărul vizitatorilor a crescut continuu, și pe lângă cura de apă au devenit populare și tratamentele balneare. În anii 1870 locul a căpătat definitiv caracter balnear. La începutul secolului XX., în urma creșterii rapide a cerințelor, amenajarea stațiunii a devenit nesatisfăcător și era nevoie de un proiect de reabilitare de amploare. Cea mai urgentă sarcină era construirea unui ansamblu balnear alcătuit dintr-un salon de cură și un hotel. Vizitatorii stațiunii au solicitat construirea acestora încă în anii 1900. Composesoratul comunelor Ditrău și Lăzarea – proprietarul stațiunii –, înglobat în datorii, a dat în chirie stațiunea pentru 50 de ani unei societăți comerciale, înființate în acea vreme, cu condiția să se construiască clădirile sus menționate. Construcțiile de amploare executate între anii 1911–1914 pe baza proiectelor elaborate de Lajos Fehér totuși n-au satisfăcut așteptările.

KÉPJEGYZÉK / LIST OF ILLUSTRATIONS / LISTA ILUSTRĂȚIILOR

1. 1907–1911 között megvalósult vízaknafürdői épületegyüttes, képeslap, 1910 után. (A szerző tulajdonában) / The Building Complex of the Spa Resort in Ocna Sibiului, Built Between 1907 and 1911, Postcard Printed After 1910. (From the Property of the Author) / Ansamblul balnear din Ocna Sibiului construit între anii 1907–1911, carte poștală, după anul 1910. (Proprietate personală)
2. Borszékfürdő lát képe 1900-ben, képeslap. (A szerző tulajdonában) / Panorama of Spa Resort in Borsec Around 1900, Postcard. (From the Property of the Author) / Panorama stațiunii Borsec din anii 1900, carte poștală. (Proprietate personală)
3. Fejér Lajos által tervezett borszéki épületegyüttes látványterve. (Publikálta: VÁMOSSY Zoltán: *A Magyar Szent Korona Országának Balneológiai Egyesületébe tartozó fürdők és források képes ismertetése*. Budapest, 1913. 18.) / The Perspective Plan of the Building Complex in Borsec Designed by Lajos Fejér. (published by: Zoltán VÁMOSSY: *A Magyar Szent Korona Országának Balneológiai Egyesületébe tartozó fürdők és források képe s ismertetése*. Budapest, 1913. 18.) / Proiectul ansamblului balnear din Borsec, realizat de arhitectul Lajos Fejér. (Publicat de Zoltán VÁMOSSY: *A Magyar Szent Korona Országának Balneológiai Egyesületébe tartozó fürdők és források képes ismertetése*. Budapest, 1913. 18.)
4. Fejér Lajos által tervezett szálloda főhomlokzati terve. (Lelőhely: Hargita Megyei Állami Levéltár 4. fond 340. iratcsomó, 1.) / Elevation Plan of the Cure-Salon Designed by Lajos Fejér (source: National Archives of Romania, Collections of the Harghita Branch of the Romanian National

- Archives, Fond nr. 4, Dosar nr. 340, 1.) / Planul fațadei salonului de cură proiectat de Lajos Fejér. (sursă: Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale, Fond nr. 4, Dosar nr. 340, 1.)
5. Fejér Lajos által tervezett gyógyterem. (Lelőhely: <http://www.borszek.net/?module=gallery&id=101>.) / Cure-Salon Designed by Lajos Fejér. (source: <http://www.borszek.net/?module=gallery&id=101>.) / Salonul de cură proiectat de Lajos Fejér. (sursă: <http://www.borszek.net/?module=gallery&id=101>.)
 6. A koritnicafürdői töltőház. (A szerző tulajdonában) / Mineral Water Bottling Factory in Spa Resort Korytnica. (From the Property of the Author) / Clădirea halei de îmbuteliere din Stațiunea Korytnica. (Proprietate personală)
 7. 1905-ben megépült tátralomnicsi Palace Szálló. (A szerző tulajdonában) / Palace Hotel in Tatranská Lomnica, Constructed in 1905. (From the Property of the Author Photo) / Hotelul Palace construit în 1905 din Tatranská Lomnica. (Fotografie proprie).

IMECS-MAGDÓ ESZTER

1

2

3

4

5

6

7